Kulturális Szemle - 2014. I. évfolyam, 1. szám - Hazai tudományos műhely

Ponyi László: Közművelődés és tőkeelméletek

Absztrakt: A tanulmányunk elején feltételezzük, hogy a közösségi színterek, közművelődési intézmények és az azokban működő művelődő közösségek egyrészt társadalmi tőkével rendelkeznek, másrészt fejlesztik, generálják is azt. Azt is gondoljuk, hogy a közművelődési intézményrendszerben jelentkező társadalmi tőke a társadalmi kohéziónak, integrációnak, a civil társadalom fejlesztésének és működésének, így a demokratikus jogállam működésének fontos feltétele. Úgy látjuk ez fokozottan igaz a roma közösségi színterekre is. Feltételezzük azt is, hogy az egyes kulturális közösségek (művelődő közösségek, közművelődési tanácsok, művelődésszervező kollektívák) társadalmi tőkéjének megléte és ereje mérhetővé válhat az őket érintő kultúrpolitikai döntések, azok természetének vizsgálatánál is. Visszafordítva, a társadalmi tőke hiánya vagy gyengesége (is) lehet az oka annak, hogy ezen szervezetek nem képesek részt venni, az éppen róluk szóló döntések előkészítésében és/vagy meghozatalában. Munkánk elején a klasszikus tőkeelméletek kulturális, közművelődési vonatkozásait mutatjuk be. Tárgyaljuk a társadalmi tőke és a közművelődés alapvető kérdéseit, összefüggéseit, valamint azon szerzőket, amelyek korábban már foglalkoztak a közművelődés és a tőkeelméletek kapcsolatával. Végül felvázoljuk a lehetséges empirikus kutatások irányait, tematikáit.

Abstract: At the start of our study, we assume that community places, institutions, houses of social cultural activity and communities working within their frames not only possess social capital but they also develop and generate it. On the grounds of concerning hungarian rules, social cultural activity is an extracurricular, self-motivated, self-educating, cognitive, culture-acquiring, and creative activity of citizens, which is typically realized in cooperations and communities. The hungarian term for social cultural activity is „közművelődés”. We believe that social capital occurring in the institutional system of social cultural activity is an essential condition of social cohesion, integration, the development of civil society, thus the working of a democratic state. We see that this is especially true regarding Roma community places. We also assume that the existence and strength of the social capital of individual cultural communities (cultural communities, committees of social cultural activity, and groups of cultural managers) could be measured while examining the nature and decisions of cultural politics regarding them. The other way round, the lack and weakness of social capital could (also) be the reason why these organizations could

not take part in the preparation of decisions affecting them. First, the cultural aspects of classical capital theories are presented. The basic issues and connections of social capital are introduced, as well as those authors who have previously dealt with the connection of social culturalactivity and capital theories. Finally, we make an attempt to delineate the directions and syllabi of possible empirical research.

A közgazdaságtan évszázadokra visszamenően számos tőkeelméletet jegyez. A föld és a munka mellett a termelési tényezők egyik fajtájaként sokáig a tőke jelent meg. Eltérve ettől a hagyománytól a múlt század elején, majd az ötvenes és hatvanas években fogalmazódtak meg azok az elképzelések, amelyek a tőke fogalmát már más dimenziókban is megjelenítették (Schultz 1988, Becker 1988).

Ezen elképzelések történeti megalapozóiként Schultz olyan gondolkodókat nevez meg, mint Adam Smith, H. Von Thünen és Irving Fisher. Smith már a 18. században a tőke elemeként értelmezte a népesség szerzett és hasznos képességeit. A nemzetek gazdagsága című tanulmányában a gazdasági fejlődés és jólét alapvető feltételeként a munkások képzettségének fejlesztését nevezte meg (Smith 1959). Fisher is úgy gondolta, hogy a tőke fogalmába beletartozik az ember maga is. Lényegében ezen az ösvényen haladt Schultz, aki felismerte, hogy az emberi erőforrásokba való beruházás szoros összefüggésben van a gazdaság növekedésével. Az oktatás tehát egyfajta beruházást jelent nála, annak eredménye pedig a tőke egyik formájaként fogható fel. Ez a hozomány épül be aztán a személyiségbe és lesz emberi tőke, amennyiben képes értékkel bíró szolgáltatás nyújtására. Tanulmányunk, illetve a közművelődés szempontjából nem mellékes kitétel az, hogy Schultz szerint az emberi tevékenységeket növelő tényezők között ott szerepelnek azok a felnőttképzési programok is, amelyeket nem a vállalatok szerveznek[1] (Schultz 1988). Egy másik megközelítésben az emberi tőke az ember képességeiből és produktív ismereteiből áll össze (Rosen 1998).

A különböző, ám mégis szorosan összetartozó tőkeformák rendszerbe foglalását többek között Bourdieu (1998), Coleman (1998, 2001) és Becker (1997, 1998) végezte el. Mindezek alapján a társadalmi tőke fogalmát tekintve számos megközelítés áll rendelkezésünkre. Összességében a társadalmi tőke egy olyan viszonyfogalomként értelmezhető, amely meghatározóan az egyén és valamilyen közösség relációjában merül fel. Mindig valamilyen interakciót feltételez az egyén és a közösség között (Coleman 1998, 2001, Fukuyama 1997, 1999, 2000, Becker 1997, 1998). A cselekvés az egyén részéről egyrészt törekvést jelent a fontosnak tartott erőforrások megtartására, másrészt pedig azok megszerzésére (Lin 1997). Hálózatokban működő cserekapcsolatokon alapul (Becker 1998, Bourdieu 1998, Coleman 1998), a szervezeteken keresztül képes az intézményesülésre (Bourdieu 1998). Köze van a hatalomhoz, maga is a hatalom egyik fajtája (Weber 1987, Orbán – Szántó 2005, Flap – DeGraf 1998, Coleman 2001). Közjószágként (Bourdieu 1998, Putnam 1993), valamint kulturális jelenségként is értelmezett (Becker 1998, Bourdieu 1998, Coleman 1998), és mint ilyen, a társadalmi integrációs hatása rendkívül erős. Sajátossága továbbá, hogy megjelenésében és működésében a normák és szankciók meghatározó jelentőséggel bírnak (Coleman 1998, 2001). Alapvető működési feltétele az egyének vonatkozásában a bizalom (Fukuyama 1997, Csermely 2005). Mindezen megközelítéseket foglalja össze Orbán és Szántó összegző tanulmányában olyan módon, hogy a társadalmi tőke (2005: 6-7): *„… az emberek közötti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, „mozgósított" informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig*".

A társadalmi tőke fogalmát az I. világháború időszakában Hanifan használta először szinonim kifejezéséként, az egyének mindennapi kapcsolataiban megjelenő vonások leírására: barátság, jóindulat odafigyelés, érzékenység. Loury a hetvenes évek végén írt tanulmányaiban az egyének erőforrásait nevezi társadalmi tőkének. Nézete szerint ez az erőforrás elsősorban a családokban és a közösségi, társadalmi szervezetekben található meg (idézi: Orbán – Szántó 2005).

Becker az 1970-es években a preferenciák és értékek dimenziójában tipizálta az emberi tőkét. Véleménye szerint az emberi tőke része a személyi és a társadalmi tőke is. A személyi tőke múltbeli fogyasztást és olyan személyi tapasztalatokat jelent, amelyek befolyásolják a jelenlegi és a jövőre irányuló preferenciákat és értékeket. A társadalmi tőke nála az adott csoporthoz tartozó személyek vagy mások cselekvéseinek a hatása, amelyek az egyén kapcsolathálójában és ellenőrzési rendszerében jelenik meg. Becker a társadalmi tőkét alapvetően a hasznossága oldaláról közelíti meg. Jelzi, hogy az egyének társadalmi tőkéjének nagysága nem az adott egyénen múlik, hanem elsősorban azoknak a csoporttagoknak a döntésétől függ, akik tagjai az adott hálózatnak. Becker a kultúrát a társadalmi tőke egy fajtájának tartja. Úgy véli, hogy a kultúra és a hagyományok lényegében olyan közös értékek és preferenciák, amelyek egyik nemzedékről a másikra szállnak különféle társadalmi csoportokon és osztályokon keresztül" (Becker 1997, 1998). A kultúra és a gazdaság is óriási hatással van a preferenciákra, az egyéni viselkedésre és az ízlésre, mert képesek megváltoztatni a személyi és a társadalmi tőkét. Véleménye szerint a gazdasági tőke az összes többi tőkefajta alapja, és segítségével másfajta tőkefajtákra is szert lehet tenni. A gazdasági tőke azzal, hogy képes megváltoztatni az emberi tőkét (személyi, társadalmi), befolyásolja az ízléseket és a preferenciákat is (Becker 1998).

Bourdieu 1983-ban lép túl a közgazdaságtan hagyományos elméletein, és a tőke három formáját különbözteti meg. A kulturális, a társadalmi és a gazdasági tőkét. A szempontunkból fontos kulturális tőkét is alapvetően három nagy csoportba osztotta. Az inkorporált kulturális tőke (1) individuális jellegű és valamilyen belsővé tételt (inkorporációt) tételez fel. Ennek az inkorporált kultúrának a felhalmozását egy elsajátítási folyamat előzi meg, amelyhez tanulási időre van szükség. Az objektivált kulturális tőke (2) kézzel fogható, materiálisan is megjeleníthető (festmények, írások, hangszerek). Az intézményesült kulturális tőke (3) pedig általában a címek, titulusok formájában realizálódik: pl. iskolai végzettség vagy tudományos fokozat. A kulturális tőke elsajátítása teljesen öntudatlanul is, akár a tervezés teljes hiányával is végbemehet. Bourdieu azt állítja – hasonlóan Beckerhez –, hogy a gazdasági tőke az összes többi tőkefajta alapja és segítségével másfajta tőkefajtákra lehet szert tenni. A társadalmi és kulturális tőke is – bizonyos feltételek megléte esetén – gazdasági tőkévé alakítható. Pénzbeli jövedelmet és más gazdasági, pénzügyi erőforrást is jelenthet (Bourdieu 1998).

A társadalmi tőke így Bourdieu megközelítésében: „*azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbe intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak*" (Bourdieu 1998:165). Működésének feltétele, hogy valamilyen csoporthoz tartozzon az egyén. Az egyes csoporttagok által birtokolt tőke összeadódik, és valamennyi csoporttag számára erőforrásként szolgál. Az egyén társadalmi tőkéje két tényezőtől függ. Egyrészt az általa birtokolt kapcsolatok hálójának kiterjedtségétől, másrészt pedig a vele kapcsolatban állók tőkéjének (kulturális, gazdasági, szimbolikus) nagyságától. Bourdieu a szimbolikus tőkét rejtett vagy fel nem ismert erőforrásnak definiálja,

vagyis olyan tőkének, amelynek természete nem ismert, vagy rejtetten fordul elő. A kapcsolathálók léte a csoportok tagjainak folyamatos kapcsolattartása, ahogy „intézményesítik” a társadalmi tőkét. Az egyén tevékenységének célja a közvetlen haszon. Ebben a folyamatban a véletlenül kialakult kapcsolatok tartós, bizonyos kötelességekkel járó, fontos és értékes kapcsolatokká alakulnak. Fontos jellemzője az állandó csere (ajándékok, szavak), amelynek feltétele az ismertség és elismertség. Ez az intézményesült kapcsolatháló helyszíneket, társasági alkalmakat is biztosít. Másik fontos sajátossága a delegáció, amelynek lényege, hogy a segítségével egy vagy néhány ember kezében összpontosul az összes társadalmi tőke, amellyel a csoport rendelkezik.

Weber nyomvonalán a társadalmi tőke a hatalom egyik fajtájának is tekinthető, így a társadalmi tőke értelmezhető a hatalom, illetve a politikai hatalom aspektusából is. (Orbán-Szántó 2005). Flap és De Graaf (1998) értelmezésében a társadalmi hatalom a társadalmi tőkével szinonim fogalom: az emberek személyes kapcsolathálóit és az ezeken keresztül elérhető erőforrásokat jelenti.[2] Tanulmányuk alapján, a társadalmi tőke piacképesebbé teszi az egyént a munkaerőpiacon, segít a jobb munkahelyek elérésében, az átlagosnál gyorsabb megszerzésében, és hosszabb ideig tartó megtartásában.

Coleman (1998, 2001) szerint a társadalmi tőke két alapvető jellemzője, hogy mindig valamilyen társadalmi struktúrában értelmezhető, és segíti az adott struktúrán belül lévő aktorok cselekedeteit. Akkor jelenik meg, amikor a személyek közötti interakció viszonyai megváltoznak. A kötelezettségek és az ebből adódó elvárások, valamint a struktúra megbízhatósága olyan erőforrások, amelyek az egyén részére társadalmi tőkét képezhetnek. Coleman a társadalmi tőke egyik fontos formájának tartja a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciált, valamint a normák és szankciók rendszerét, amelyben az egyén saját érdekeit időnként háttérbe szorítja a közösség érdekében. A társadalmi tőke formáinak kialakulására jótékony hatással van a társadalmi kapcsolathálók zártsága,[3] valamint a kisajátítható társadalmi szervezetek azon képessége, hogy társadalmi tőkét tudnak képezni. Ez lehet információ és kötelezettség is. Fontos megállapítása, hogy a családban és az egyéb közösségekben megjelenő társadalmi tőke rendkívül fontos szerepet játszik különösen a felnövekvő generációk emberi tőkéjének fejlesztésében. Fontos megállapítása, hogy a társadalmi tőke megtalálható a családon kívüli dimenziókban, így tehát az oktatásban, vagy éppen a közművelődésben is. Ezt erősíti az a megjegyzés is, hogy a társadalmi tőke vonatkozik azokra az intézményekre, kapcsolatokra és normákra is, amelyek a társadalom interakcióinak mennyiségét és minőségét meghatározzák (World Bank 1999).

A társadalmi tőkének Fukuyama dimenziójában három nagy funkciója ismeretes. A gazdasági, a politikai és a társadalmi (Fukuyama 1999, 2000). A legfontosabb gazdasági funkció a tranzakciók folyamán fellépő költségek csökkentése (pl. megfelelő munkaerő keresése, megtalálása, üzleti információk beszerzése a gazdasági koordinációs folyamatok esetében (Fukuyama 1999, Lengyel – Szántó 2005). A meghatározó politikai funkció a civil társadalom fejlesztése, ugyanis szerinte a társadalmi tőke megléte alapvető feltétele a közösségek, a civil szervezetrendszer működésének. A civil társadalom pedig a demokratikus jogállamok működésének az egyik legfontosabb tényezője. Társadalmi funkciójában pedig a társadalmi tőke a társadalmi kohéziót és integrációt erősíti, abban az időszakban, amikor éppen a társadalmi tőke hiánya (is) elmélyíti azokat a válságokat, amelyek a 20-21. századot jellemzik (Fukuyama 2000, Kiss 2007, Csaba 2006).

Coleman (1998:14-17.) gondolkodása alapján – amely jelzi, hogy a társadalmi tőke a családon kívül is megtalálható – a közművelődési intézményrendszer, vagy a közösségi színterek hálózata, az abban működő művelődő közösségek is társadalmi tőkét jelentenek, hiszen a társadalmi tőke szempontjából hasonló körülményeket, társadalmi kapcsolatokat nyújtanak, mint az iskola, vagy éppen egy szülőváros. Aligha szükséges bizonyítani, hogy a közművelődési intézményrendszer keretein belül létező klubok, egyesületek, művelődő közösségek a formáját, a keretét jelentik a csoportba szerveződésnek. A szakmán belül ugyancsak evidensnek tűnik, hogy közösségi színterek, alaptevékenységük alapján (is), lehetővé teszik a kulturális és társadalmi tőke intézményesülését is, hiszen a Bourdieu által korábban megfogalmazott alkalmakat, helyeket és gyakorlatokat teremtenek az egyén közösségbe szerveződése számára (Bourdieu 1998:168). A bourdieu-i értelemben vett kulturális tőke elsajátítására természetszerűen alkalmasak a közművelődési intézményekben zajló kulturális események (szakkörök, foglalkozások, klubok, művelődő közösségek tevékenységei), hiszen azok ma már bizonyítottan egyrészt a nem formális képzések helyszínei, másrészt pedig az informális tanulás lehetőségei is.

A közművelődés – mint intézményrendszer, és mint kulturális társadalmi gyakorlat – időt és teret ad a bourdieu-i inkorporált kultúra elsajátítási folyamatához is. Ez a folyamat pedig, amelyhez tanulási időre is szükség van, tulajdonképpen a közösségi színtereken zajló felnőttnevelési és művelődési folyamatként értelmezhető.

Ugyancsak egyértelműnek tűnik, hogy az objektiválódott, vagyis tárgyiasult kulturális tőke közvetítése lényegében az a tevékenység, amely a közművelődés egyik legmarkánsabb tevékenységi formája (kiállítások, művész mozi, író-olvasó találkozók, színházi produkciók szervezése stb.). A kulturális tőke elsajátítási folyamata a fenti logika alapján, így nem csak a családban és az iskolában zajlik, hanem azon túl is. Ennek az elsajátítási folyamatnak pedig adekvát helyszínei a közművelődési intézmények. A közművelődési intézményrendszer többszörös viszonyai (egyén-egyén, egyén-közösség, közösség-közösség)között megjelenő társadalmi tőke végső soron az emberi tőkét fejleszti azáltal, hogy javítja az életminőséget, bővíti a társadalmi kapcsolatokat, fejleszti az egyéni kompetenciákat. A különböző közösségek tagjai egyszerre szülők, munkatársak, hittársak is, vagyis az egyén az egyik aspektusban létrejött társadalmi tőkét egy másik, sőt egy harmadik viszonyban is felhasználhatja (Coleman 1998).

Összességében a közművelődési intézményekben zajló közösségi művelődési tevékenység, az informális tanulás, a nem formális és formális képzések, felnőttképzési programok társadalmi tőkét jelentenek, azt fejlesztik és végső soron az emberi tőke gazdagodásához járulnak hozzá. Ahogy korábban is jeleztük, mindezek tudományos alátámasztására azonban további elméleti és empirikus kutatásokra és azok módszertani megalapozására is szükség lesz.

A közművelődés és a tőkeelméletek kapcsolatával korábban már számos elméleti és gyakorlati szakember foglalkozott. B. Gelencsér Katalin a helyi társadalom és helyi tudás vonatkozásában beszél szimbolikus, szociális és információs tőkéről (B. Gelencsér 2005). Véleménye szerint a helyi társadalom fejlettsége a szimbolikus, szociális és információs tőkéjétől függ. A helyi tudás lényegében maga a szimbolikus, szociális és információs tőke. A közművelődés legfontosabb feladata ebben az értelmezésben a helyi szimbolikus, szociális, információs tőkéről való gondoskodás. F. Gál szerint a civil szervezetek társadalmi tőkét biztosítanak. A közművelődés

feladata a civil szervezetek működéséhez szükséges információs és szolgáltató központok feltételeinek biztosítása (F. Gál 2008). A közösségfejlesztők magyarországi kistelepüléseken és Budapesten – felderítő jellegű kutatás alapján – kérdeztek rá a társadalmi tőke állapotára, ezen belül többek között a bizalom és együttműködés meglétére (Vercseg 2004). Meg kell említeni Hunyadi Zsuzsa fontos, a szociológiai szempontokat is megjelenítő írását, amely – hiánypótlásként is – részletesen tárgyalja a társadalmi tőke koncepcióit és leírja azokat a kutatásokat, amelyek a régióban már korábban lezajlottak (Hunyadi 2006). A legutóbbi írás Németh János István nevéhez fűződik, aki a közművelődés társadalmi tőkegeneráló képességének jellemző feltételeit – Fukuyama nyomvonalán – a kooperáció, a kohézió és a minőség fogalmak mentén próbálja rögzíteni, jelezve ezzel egy lehetséges empirikus kutatási irányt (Németh 2011). Juhász Erika a munkanélküliség és felnőttnevelés kapcsolatának ellemzésében jelzi, hogy a munkanélküliek a társadalmi tőkéjük segítségével könnyebben viselik el a munkanélküliség krízisét (Juhász 2006.) Lényegében a munkanélküliség elviselésének, átvészelésének egyik fontos eszközének gondolja a közművelődést Koncz Gábor is. Emellett – véleménye szerint – a területnek fontos szerepe van a cigányság kultúrájának elfogadása, harmonizálása terén is (Koncz 2011).

A közművelődés és a tőkeelméletek kapcsolata sajnos még nem kellően feltárt. Hiányzik az a területnek megfelelő fogalmi apparátus, amely aztán az alapja is lehet egy adekvát kutatási módszernek. Hunyadi Zsuzsa alapján a közművelődés számára is, egyértelműen meg kell fogalmazni, hogy mit is tartunk társadalmi tőkének, milyen előfeltételei vannak neki és mérhetően mit is eredményez ez a tőkefajta. Ugyancsak kérdés, hogy a társadalmi tőke létrejötte a kollektív cselekvés eredménye, vagy annak előfeltétele. További dilemma, hogy a bizalom például a társadalmi tőke esetében input, output, vagy esetleg mindkettő (Hunyadi 2006).

Az eddigiek alapján olyan – további kimunkálást igénylő – empirikus kutatási irányok jelentkezhetnek a tőkefajták és a közművelődés vonatkozásában, mint a társadalmi tőke alapjául szolgáló közösség és/vagy intézmény vizsgálata, az anyagi és szellemi erőforrások kutatása a közösségben, vagy az intézményben, a normák, a bizalom és a belső értékek elemzése. Fontos vizsgálati kérdés lehet továbbá a kollektív cselekvés hatóköre, kiterjedtsége és gyakorisága, a közösségekben tevékenykedő egyének kapcsolati hálójának kutatása, vagy éppen a cserefolyamatok, az ismertség és elismertség vizsgálata. A delegáció problematikája (amikor egy vagy több ember kezében összpontosul a társadalmi tőke), a többszörös viszonyok, kapcsolatok kutatása, a közösségek társadalmi tőkéje és a politikai hatalom viszonyának elemzése is lehetséges kiindulási alapja lehet a vizsgálatoknak (társadalmi hatalom-politikai hatalom, a Közművelődési Tanácsok társadalmi tőkéjének hasznosulása a politikai döntéshozatalban, a művelődő közösségek és a kultúrpolitika viszonya).

Úgy gondoljuk írásunk egyben óvatos kísérlet is arra, hogy – más idézett szerzőkkel együtt – megalapozza azokat a jövőbeli kutatásokat, amelyek segítségével a közművelődési terület fontossága, társadalmi jelentősége is növekedhet. Segítségükkel olyan érvanyag állhat majd rendelkezésünkre, amelyek meggyőzően bizonyíthatják a szakma és mások számára is a kultúra ezen területének a társadalmi integrációban, a civil társadalom fejlesztésében betöltött jelentős, működő és mással nem helyettesíthető szerepét.

Felhasznált irodalom:

- B. Gelencsér Katalin (2005): A helyi közművelődés helyi funkciói és feladatai. http://www.shp.hu/hpc/userfiles/knye/2005_gelencser.rtf, 2012-03-26.
- Becker, Gary (1998): Preferenciák és értékek.In Lengyel György– Szántó Zoltán(szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája,Aula Kiadó, 117. p.
- Becker, Gary (1997): Az emberi viselkedés ökonómiai megközelítése.In Lengyel György – Szántó Zoltán(szerk.): Gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája.Aula Kiadó.
- Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke.In Lengyel György – Szántó Zoltán(szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó, 165. p.
- Coleman, James S. (2001): Társadalmi tőke.In Lengyel György – Szántó Zoltán(szerk.): A gazdasági élet szociológiája.Aula Kiadó.
- Coleman, James S. (1998): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében.In Lengyel György – Szántó Zoltán(szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.Aula Kiadó.
- Csaba László (2006): A fölemelkedő Európa. Budapest, Akadémiai Kiadó, 182. p.
- Csermely Péter (2005): Hálózatok sejtjeinkben és mindenütt. Mindentudás Egyeteme. www.origo.hu/attached/20050912csermely.rtf; 2008.12.21. 16. h.
- F. Gál Sándor (2008):Amíg kész a leltár. Gondolatok a közösségi művelődés jövőjéről. http://www.ktf.hu/node/10. 2012.03.26. 15.30.
- Flap, Henk D. – De Graaf, Nan. D. (1998): Társadalmi tőke és megszerzett foglalkozási státus. In Lengyel György – Szántó Zoltán(szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó.
- Fukuyama, Francis (1997): Bizalom. A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Fukuyama, Francis (1999): Social Capital and Civil Society. www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm2010. 05. 23. 16.24 h
- Fukuyama, Francis (2000): A nagy szétbomlás. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Hunyadi Zsuzsa (2006): A társadalmi tőke kutatásának jelenlegi helyzete. Pályázati Melléklet, Budapest, Kézirat.
- Juhász Erika (2006): A XX. század kihívása a munkanélküliség.In Balipap Ferenc(szerk.): Az illegitim andragógusképzés megteremtője.Budapest, Magyar Művelődési Intézet, 128-136.p.
- Kiss Endre (2007): Globalizáció és jövőkutatás. Új komplexitás és új törvényszerűségek a két terület áthatásaiban.www.matud.iif.hu/07sze/04html 2009. 08. 01. 12.38 h.
- Koncz Gábor (2011): A Miért támogassa az állam a kultúrát? Szín,16. évfolyam 2. szám,4-13. p.
- Lin, Nan (1997): Társadalmi erőforrások.In Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei.Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Németh János István (2011): A közművelődés szerepe a társadalmi és a kulturális tőke fejlesztésében –különös tekintettel a közművelődés megyei feladatellátásra. Szín,16. évfolyam 1. szám, 7-16. p.
- Orbán Annamária – Szántó Zoltán (2005): Társadalmi tőke. Erdélyi társadalom,3. évfolyam 2. szám,6-7. p.
- Putnam, Robert D. (2004): A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet. Parola,2004/3-5. szám.
- Rosen, Sherwin (1998): Emberi tőke.In Lengyel György– Szántó Zoltán(szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.Aula Kiadó.

- Schultz, Theodore W. (1988): Beruházás az emberi tőkébe. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Smith Adam (1992): A nemzetek gazdagsága. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Vercseg Ilona (2004):A társadalmi tőke mérése magyarországi településeken. http:// www.kka.hu_Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf. 2012.05.09. 15.30.
- Weber Max (1987): Gazdaság és Társadalom. A megértő szociológia alapvonalai. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- World Bank: What is Social Capital?www.worldbank.org/poverty/scapital/whatsc.htm 2010. 05. 23. 17.45 h.

[1] Schultz ebben az összefüggésben még nevesíti az egészségügyi intézményeket és szolgáltatásokat, a munka közbeni képzéseket, a formális elemi, közép- és felsőfokú oktatást, valamint az egyének, családok vándorlását a változó munkahelyekhez igazodva.

[2] Flap és DeGraf Weberre hivatkozik, aki szerint a hatalom három fajtáját lehet megkülönböztetni: a gazdasági, a politikai és a szimbolikus hatalmat (Weber 1987). A szerzőpáros szerint a társadalmi hatalom (tőke) a negyedik a gazdasági, a szimbolikus és a politikai hatalmi fajták mellett (Flap – DeGraf 1998).

[3] Coleman zártságnak hívja a társadalmi viszonyok olyan tulajdonságát, amelyen a hatékony normák nyugszanak (Coleman 1998, 23).